

УДК 330:338

СВЕРДАН М.М., к.е.н.
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація: У статті проводиться теоретичне дослідження питання національної безпеки. Головна увага зосереджена на макроекономічній позиції як основи забезпечення національної безпеки. Проведено дослідження економічної та соціальної складових макроекономічної безпеки, а на цій підставі і національної безпеки.

Ключові слова: макроекономіка, національна безпека, національна економіка, економічна політика, соціальна політика, макроекономічна політика.

Аннотация: В статье проводится теоретическое исследование вопроса национальной безопасности. Главное внимание сосредоточено на макроэкономической позиции как основы обеспечения национальной безопасности. Проведено исследование экономической и социальной составляющих макроэкономической безопасности, а на этом основании и национальной безопасности.

Ключевые слова: макроэкономика, национальная безопасность, национальная экономика, экономическая политика, социальная политика, макроэкономическая политика.

Annotation: In this paper a theoretical study of the issue of national security is made. The main focus is on the macroeconomic position as the basis of national security providing. The study of the economic and social components of macroeconomic security, and on this basis, and national security, is made.

Key words: macroeconomics, national security, national economy, economic policy, social policy, macroeconomic policy.

Постановка проблеми. Національна безпека для будь-якої держави – це системна категорія, яка базується на правових, економічних та соціальних, політичних та інших засадах. Вона тісно пов'язана з категоріями

територіальної єдності й недоторканності, агресії та примусу, економічної незалежності та національного економічного суверенітету.

Система національної безпеки відображається як спеціально створена в країна та конституційована сукупність правових норм, а також засобів, методів та напрямів, що забезпечують надійний захист національних інтересів. З позиції суб'єкта, виділяються: (1) державна система безпеки; (2) суспільна система безпеки. В підсумку, вони є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Поняття національної безпеки, увійшовши спершу в західний політичний лексикон, насамперед використовувалось як синонім обороноздатності держави і, до середини 1980-х рр., фактично означало воєнну та політичну безпеку. В 1990-х рр. національну безпеку та проблему її забезпечення почали розглядати із врахуванням економічних та соціальних, інших чинників [8]. Внаслідок цього, національна безпека сьогодні залежить вже не стільки безпосередньо від військово-збройних сил, скільки від загального рівня соціально-економічного розвитку країни, її конкурентоспроможності, політичної стабільності. Чітке усвідомлення необхідності дотримання принципів національної безпеки дозволило сучасним розвинутим країнам зайняти провідні місця у світі [19].

Таким чином, в сучасних умовах національна безпека асоціюється, в першу чергу, з питаннями економічного та соціального характеру. Саме цим пояснюється ототожнення, в більшій частині, національної безпеки держави з макроекономічною безпекою. Звичайно, що ці поняття не є рівнозначними, оскільки макроекономічна безпека є складовою національної безпеки держави. При цьому, макроекономічна безпека є домінуючим елементом в системі національної безпеки держави, її основою, а також найбільш потужним чинником, що її забезпечує. В сучасному світі реалізація національної безпеки є практично неможливою без належного макроекономічного середовища.

За часом свого виникнення феномен макроекономічної безпеки є сучасником держави відповідно до цілей її творення, що об'єктивно характерно початковому періоду розвитку суспільного організму як єдиного цілого. Саме на підставі цього національна безпека повинна розглядатися в контексті макроекономічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національне законодавство визначає, що національна безпека – це "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам" [1]. Стабільний і прогресивний розвиток суспільства можливо досягти завдяки виваженій макроекономічній політиці. Тому, цілком можливо стверджувати, що основу

національної безпеки становить макроекономічна безпека.

Макроекономічна безпека – це "стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій" [2]. Процес макроекономічного відтворення складається із сукупності взаємопов'язаних економічних і соціальних важелів. Через це й доречно окремо виділяти поняття "економічна безпека" та "соціальна безпека".

Економічна безпека закладає основи для стійкого економічного розвитку, забезпечення безперервності відтворювального процесу, сприяє економічному зростанню та соціальному прогресу суспільства. Потреба дотримання принципу економічної безпеки у процесі суспільного відтворення має виняткове значення для перспективності суспільного поступу. Питання економічної безпеки достатньо розкриті у вітчизняних дослідженнях [5; 6; 7; 9; 10; 16; 17; 18].

В переліку пріоритетних національних інтересів України в Стратегії національної безпеки важливе місце займають соціальні інтереси [3]. Саме вони закладені в основу визначення поняття соціальної безпеки, а також в практику здійснення політики соціальної безпеки. Соціальні інтереси значною мірою втілюють реалізацію для народу і країни сукупні національні інтереси в цілому. Забезпечення нормальних умов життєдіяльності суспільства, збереження генофонду та популяції, недопущення руйнації інтелектуального потенціалу, фізичного і морального здоров'я населення тощо – саме від реалізації цих основоположних соціальних інтересів у динамічних та складних соціально-економічних умовах залежить доля державності і виживання нації.

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку викликane рядом тенденцій. Насамперед, економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку й функціонування економічної системи, синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, спроможних викликати реальний чи потенційний конфлікт інтересів. При цьому, соціальна сфера за кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і потребує як об'єктивної діагностики й моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів щодо забезпечення необхідного рівня показників – індикаторів соціальної сфери. Комплекс соціальних питань розвитку суспільства та їх реалізація формують поняття соціальної безпеки. Значний перелік різноманітних аспектів соціальної безпеки висвітлено у науково-дослідницьких працях [4; 11].

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження виступає аналітичний синтез питань економічного та соціального характеру, які відображають пріоритети макроекономічної політики, виходячи з контексту забезпечення національної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека розглядається як специфічна властивість динаміч-

них суспільних соціально-економічних систем, як комплексний критерій оцінки їх якості, що характеризує темпи її розвитку і втілення. Її призначення – це захист як національних інтересів, так і базисних цінностей суспільства. Тобто, національна безпека характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз чи ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави.

Національна безпека – це один із рівнів функціонування міжнародної безпеки як діяльності держав зі створення відносин між народом і державою, які унеможливають реальні загрози розвитку суспільства.

Національна безпека має три взаємозалежні рівні: безпека людини (громадянина), безпека суспільства та безпека держави. Пріоритетність вказаних рівнів визначається дією багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру, зокрема, суспільних відносин, політичною системою, економічним укладом, ступенем розвитку інститутів громадянського суспільства, станом зовнішніх зносин з іншими країнами та іншими чинниками. Національна безпека є змінною величиною, оскільки за своєю суттю це інтегральна багатокомпонентна оцінка наявного, бажаного чи прогнозованого рівня захищеності життєво важливих національних інтересів та умов їх реалізації, в тому числі – стану соціально-економічної системи, соціальних та політичних інститутів в країні, спроможності сил і засобів сектору безпеки протистояти загрозам вказаними інтересам тощо. Отже, як основу в розкритті змісту поняття національної безпеки необхідно розглядати певний стан системи, досягнутий внаслідок запобігання її пошкодження.

Певний рівень національної безпеки (необхідний, гарантований, критично допустимий чи недопустимий тощо) може розглядатися як мета, спосіб чи необхідна умова успішного функціонування й існування людини, суспільної групи, суспільства чи держави, а їх розвиток уявляється як рух по певній траєкторії у середовищі, яке характеризується сукупністю взаємозумовлених факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, що можуть бути описані певним набором показників (індикаторів).

Найбільш загальним і важливим параметром національної безпеки слугує макроекономічна безпека. В макроекономіці економічна безпека – це такий стан або рівень розвитку засобів виробництва в країні, коли процес стійкого розвитку економіки та соціально-економічна стабільність в суспільстві забезпечуються, фактично, незалежно від характеру наявності та впливу зовнішніх чинників.

При визначенні економічної безпеки національної економіки слід розмежувати поняття національної безпеки, економічної безпеки та економічної безпеки держави. Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки. Вона відображає причинно-

наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її народногосподарським потенціалом та національною безпекою. Економічна безпека держави – це стан рівноваги та соціально-орієнтованого розвитку національної економічної системи, що досягається через реалізацію сукупності форм та методів економічної політики.

При аналізі економічної безпеки виділяються три основні складові: (1) економічна незалежність, що означає можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі; (2) стійкість та стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність всіх елементів економічної системи, захист різних форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів; (3) придатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Важливу роль в реалізації економічної безпеки відіграє соціальна безпека.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку національної економіки, за при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх чи зовнішніх загроз. Соціальні інтереси належать до найбільш політизованої частини всієї сфери національних інтересів. Створення державного механізму визначення соціальних інтересів держави, форм і засобів їх здійснення в умовах кризи стає все більш важливою проблемою національної безпеки. На сьогодні ще не розроблено адекватної та цілісної системи національних соціальних інтересів, не сформовано ефективний і дієздатний механізм соціальної безпеки, через що не може забезпечуватися необхідне врахування соціальних вимог, спрямованість державної політики на реалізацію соціальних пріоритетів. Реалії сьогодення ускладнюють визначення навіть поточних соціальних інтересів, не говорячи про розробку системи соціальних інтересів, яка б поєднувала поточні та перспективні соціальні інтереси, визначала етапи їх реалізації та пріоритети кожного з них.

Тикам чином, економічна безпека відображається як певна сукупність економічних, політичних, науково-технологічних та соціальних чинників, які визначають стан чи рівень національної безпеки держави. Економічна безпека може бути досягнута в тому випадку, коли міра залежності від домінуючої економіки, а також рівень загострення внутрішньополітичної, соціальної та економічної ситуації не перевищує межі, яка загрожує втратою національного суверенітету, істотним ослабленням потужності країни, суттєвим

зниженням рівня та якості життя населення, чи стримуванням досягнення глобальних стратегічних цілей країни.

Економічна безпека – це стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах системи міжнародних взаємозв'язків й дає змогу: (1) гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу; (2) зберігати чи швидко оновлювати виробництво в умовах припинення зовнішніх постачань чи надзвичайних ситуацій внутрішнього характеру; (3) забезпечувати стійке фінансування своєї кредитно-грошової системи та задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх та зовнішніх умов.

Зміст економічної безпеки полягає у спроможності держави створити необхідні духовно-матеріальні умови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом мікрогосподарських зв'язків. Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних та підривних фінансово-економічних дій – громадян, організацій, інших держав. Вона стосується захисту економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави із забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Найбільш важливим фактором економічної безпеки є відповідність системи економічних відносин не тільки потребам виробництва, але й економічного розвитку країни.

Основними завданнями економічної безпеки в країні є забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання та суспільного прогресу – в різних аспектах соціальних та економічних позицій. Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування та об'рунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів вирішення проблем. В макроекономічному аналізі економічної безпеки вирізняють такі компоненти: (1) економічна незалежність; (2) стійкість та стабільність національної економіки; (3) здатність до саморозвитку й прогресу. Економічна незалежність означає насамперед можливість здійснення державного контролю над використанням національних ресурсів, спроможність забезпечити національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі. Стійкість та стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність всіх елементів економічної системи, захист всіх форм власності, стримування дестабілізуючих чинників. Здатність до саморозвитку і прогресу означає спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, створювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, розвивати інтелектуальний потенціал. Економіка, яка постійно розвивається, спроможна ефективно протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Надійність та ефективність економічних пропорцій,

вертикальних та горизонтальних зв'язків дозволяє пом'якшити наслідки дестабілізуючих процесів.

У системі економічної безпеки визначальну роль відіграють національні економічні інтереси, їх пріоритети. До найпріоритетніших економічних інтересів належать: (1) створення самодостатньої соціально орієнтованої економіки; (2) збереження та розвиток інтелектуального й науково-технічного потенціалу; (3) забезпечення економічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; (4) побудова рівноправних і взаємовигідних економічних відносин з іншими державами.

Вихідним параметром економічної безпеки є стан рівноваги економічної системи, що реалізується в умовах ринкової конкуренції. Конкуренція, як метод зв'язків ринкової системи, через постійне балансування попиту та пропозиції є не лише витратним, але й недостатньо ефективним механізмом забезпечення економічної безпеки, особливо в сучасних умовах (двічі монополізованого ринку національними і транснаціональними корпораціями).

Конкурентна рівновага є відповідність попиту та пропозиції за умови певних параметрів економічної кон'юнктури. Можна виділити різні види рівноваги: часткову (на окремому ринку), сумісну (на ринках економічних благ, грошей і цінних паперів) і загальну (на всіх ринках водночас).

Рівновага на ринку благ визначається як рівність сукупного попиту та сукупної пропозиції при кожному з можливих рівнів цін. Тільки за класичною теорією економіка є саморегульованою, тобто стійка рівновага на ринку благ досягається автоматично за допомогою внутрішніх стабілізаторів.

Відповідно до кейнсіанської теорії, ринкова економіка є внутрішньо нестабільною. Рівновага, якщо вона навіть і досягається, є нестійкою, а тому активна політика держави – важливий чинник рівноваги [13].

Умови рівноваги ринку економічних благ впливають з основної макроекономічної конструкції, що визначає відповідність реального обсягу національного виробництва та суми витрат:

$$Y(AS) = C + I + G + NE$$

Слід відмітити, що балансова модель дозволяє знаходити допустимі варіанти рішення, яке не містить механізму порівняння варіантів за їх перевагами, тобто проблема пошуку кращих варіантів залишається поза межами самої моделі.

Рівновага на грошовому ринку досягається у випадку, коли попит на реальні касові залишки (середня величина грошового запасу за період між моментами отримання доходу) поглинає всю створену банківською системою кількість грошей. Згідно класичної теорії, рівновага грошового ринку визначається умовами кількісного рівняння обміну, у модифікованих версіях якого загальний номінальний попит на гроші є зростаючою функцією від номінального національного доходу і спадною функцією від ставки відсотка

на державні облігації (кейнсіанська концепція), або ж визначається величиною і структурою всього портфеля активів, що його формують економічні суб'єкти (монетаристська концепція). Концептуальні відмінності в трактуванні попиту обумовлені різноманітними інтерпретаціями поведінки економічних суб'єктів, у той час як грошова пропорція визначається переважно інституційними факторами і тому є поза-концептуальною.

Умови рівноваги двох ринків (благ і грошей) – сумісної рівноваги – визначаються в моделі IS-LM. При цьому, має місце чимало комбінацій парних значень національного доходу та ставки відсотка, за яких на ринках благ і грошей встановлюється рівновага і єдина пара значень, а рівновага встановлюється водночас на двох ринках.

Логічним підсумком дослідження рівноваги є аналіз функціонування економічної системи, а саме – визначення умов рівноваги на всіх ринках одночасно. За умови заданих екзогенно параметрів ціни пропозиції праці, грошової пропозиції, державних витрат і експорту послідовно визначаються рівноважні значення ставки відсотка, ефективного попиту і відповідних рівнів цін, зайнятості та оплати праці (кейнсіанський варіант). Загальна рівновага в моделі неокласичного синтезу, що долає як класичну дихотомію, так і кейнсіанську недосконалість ринку праці, встановлюється через визначення рівня повної зайнятості, ставки реальної заробітної плати, обсягу пропозиції, сукупного попиту, рівня цін, номінальної заробітної плати.

Нестабільність економічного розвитку (інфляція, безробіття, циклічність) ускладнюють механізми узгодження інтересів економічних суб'єктів, у зв'язку з цим, відновлення рівноваги неможливе без доволі активної державної участі в економічному процесі [14].

Варто зазначити, що ринкова самокоординація не є достатньою. Як підтверджує історія, це ситуації, пов'язані із зовнішніми ефектами, суспільними благами і монополізацією ринку – "фіаско ринку" [15]. Розвиток "практичного монетаризму" з другої половини ХХ ст. постав спробою заперечення абсолютної цінності кейнсіанських постулатів та модифікації економічної політики в напрямі посилення непрямого впливу держави на основі грошово-кредитного регулювання. Тенденції розширення масштабів діяльності держави, посилення її впливу на економічну сферу особливо чітко проявилися у розвинених країнах світу.

Запровадження категорії "ресурсу економічної безпеки" дає можливість сформулювати основний принцип її забезпечення: рівновага економічної системи досягається за умови відповідності потреби в ресурсах економічної безпеки при їх наявності.

Таким чином, що економічна безпека – це стан економічної системи, що забезпечується не автоматично, а може бути досягнутий внаслідок розробки та реалізації певної моделі економічної політики відповідно до умов конкретно-історичного етапу соціально-

економічного розвитку суспільства. В основі економічного розвитку міститься виробничий процес; відповідно, основу економічної безпеки становить виробнича безпека. Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення.

Отже, економічна безпека – це стан економіки, при якому забезпечується високе та стійке економічне зростання, ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом та використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях. Економічна безпека є основною складовою частиною національної безпеки, її фундаментом і матеріальною основою. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система загалом, так і її окремі складові елементи: природні багатства, виробничі та невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури тощо.

Таким чином, макроекономічний контекст національної безпеки – це, насамперед, складна багатофакторна категорія, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні.

Показниками макроекономічної безпеки виступають, в основному, показники економічної безпеки. Показники економічної безпеки є найбільш вагомими індикаторами, які дають загальне уявлення про стан економічної системи в цілому, її стійкість та мобільність: ВВП і його динаміка, рівень та якість життя більшої частини населення, інфляція і її темпи, рівень безробіття, структура економіки, майнове розшарування населення, криміналізація економіки, стан технічної бази національного господарства, витрати на науково-дослідні роботи, конкурентоспроможність, імпортна залежність, відкритість економіки, а також система державних фінансів, зокрема – внутрішній та зовнішній борг держави.

Висновки. Проведене дослідження є ще одним додатковим дослідженням у сфері державної безпеки. Зважаючи на викликану сьогоденням потребу вивчення й аналізу національної безпеки, головна увага акцентована на макроекономічній основі її забезпе-

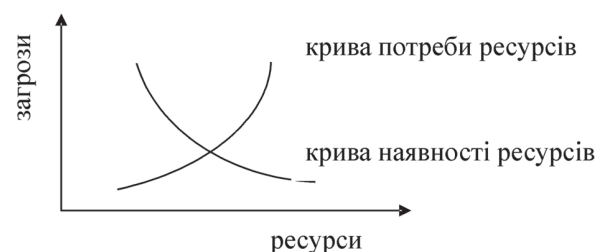

Рис. 1. Потреби та наявність ресурсів економічної безпеки

чення. Численність наукових досліджень в цій сфері дозволяє все більш чітко усвідомлювати необхідність зміцнювати через макроекономічну політику держави стан національної безпеки та посилювати глобальний рівень національної конкурентоспроможності. Грамотно об'рунтована теоретична частина у сфері макроекономічної національної безпеки дозволить відшукати шляхи для їх практичного втілення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" №964-IV від 19 червня 2003 року.
2. Наказ Міністерства економіки України "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" №60 від 2 березня 2007 року.
3. Указ Президента України "Про Стратегію національної безпеки України" №105/2007 від 12 лютого 2007 року.
4. Гнибіденко, І.Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
5. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : Монографія / Б.В. Губський. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 121 с.
6. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави в нестабільних ринкових економічних системах / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 1999. – 144 с.
7. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економічного прогнозування; кер. проекту Гесць В.М. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
8. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 1992. – № 10. – С. 5-19.
9. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
10. Новікова О.Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення. Монографія / О.Ф. Новікова, Р.В. Покотиленко // НАН України, Ін-т Економіки та промисловості. – Донецьк, 2006. – 408 с.
11. Новікова, О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О.Ф. Новікова. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. – 460с.
12. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
13. Свердан М.М. Базисні передумови державного регулювання економіки / М.М. Свердан // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць. Вип. 7: Економічні науки. – Чернівці, 2006. – С. 94-99.
14. Свердан М.М. Економічна роль держави в контексті фінансового забезпечення суспільного розвитку в Україні / М.М. Свердан // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць. Вип. 9: Економічні науки. – Чернівці, 2007. – С. 252-264.
15. Свердан М.М. Про необхідність державного регулювання економіки з ринковими відносинами / М.М. Свердан // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць. Вип. 8: Економічні науки. – Чернівці, 2007. – С. 92-103.
16. Система економічної безпеки держави / Під заг ред. Сухорукова А.І. / НІПМБ при РНБОУ. – К.: ВД "Стилос", 2009. – 685 с.
17. Шевченко Л.С. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха. – Х.: Право, 2009. – 310 с.
18. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
19. Sprout H. Foundations of national power: readings on world politics and American security / edited, with introductions and other original text, by Harold & Margaret Sprout. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1945. – x, 774 p.